

شیخ فریدالدین محمد عطار نیشابوری

تذکرۃ الاولیاء

بررسی، تصحیح متن، توضیحات و فهرست‌ها

از

دکتر محمد استعلامی

استاد زبان و ادب فارسی

دربارهٔ این کتاب!

سی و پنج سال عمری است. بهار ۱۳۴۶ بود که این مقدمه و متن و تعلیقات تذکرة الاولیاء عطار را به رفیق از دست رفته‌ام اکبر زوار سپردم، و او چاپ و نشر آن را برعهده گرفت. در چاپخانهٔ بانک بازرگانی ایران، آقا سید کار حروف‌چینی آن را آغاز کرد و روزهای زیادی، از بام تا شام، پاره‌های کوچک سرب را از گارسه‌ها برمی‌گرفت، کنار هم می‌گذاشت، و کلمه‌ها و جمله‌های این کتاب را شکل می‌داد و هر جا که من برای یکدست بودن رسم خط و رعایت ضوابط نقطه‌گذاری بیش از حد پافشاری می‌کردم، او با شکمیایی بسیار به من گوش می‌سپرد و کار را چنان که ممکن بود، به بهترین صورت به سامان می‌برد.

در تابستان ۱۳۴۷ اولین چاپ این اثر به بازار آمد، که در هر حال با چاپ‌های پیشین کتاب تفاوت‌های بسیار داشت: دستنویس‌های کهن و معتبری که به همت استاد مجتبی مینوی در این سوی و آن سوی عالم عکسبرداری شده بود، دسترس من بود، نور هدایت عظمی چون بدیع‌الزمان فروزانفر راه مرا روشن می‌کرد، شور و اشتیاق سالهای جوانی هم در پرتو این بختِ موافق فزونی می‌گرفت، و مرا توانا می‌ساخت که کاری دقیق و سودمند عرضه کنم، و در تمام لحظه‌هایی که روی آن به عنوان رسالهٔ دکتری زبان و ادبیات فارسی کار کرده بودم، و بعد که بیش از دو سال دیگر روی چاپ و نشر آن کار کردم، شکر و سپاس منتهی که استاد فروزانفر و استادان دیگرم بر من داشتند، همواره پیش چشمم و بر زبان دلم بود:

گفت: من دائم عطای توست این

ور نه، من آن چارُقم و آن پوستین*

* مولانا جلال‌الدین، مثنوی ۵: ۲۱۱۵

این چاپ تذکرة الاولیاء در چشم صاحب دلان پسندیده آمد و صاحب نظران و استادان ادب نیز آن را کوشش سودمندی شمردند و خطاهای انگشت شمارش را به روی من نیاوردند. پژوهشگران و دانشجویان هم به وضوح دیدند که این کار پاسخ بسیاری از پرسش‌های آنها را - و نه همه پاسخها را - در بردارد، و دوازده چاپ آن در سالهای ۱۳۴۷ تا ۱۳۸۰ ش. هزاران نسخه کتاب را به کتابخانه‌ها و به خانه‌ها فرستاد. اما در این روستای «حَسَد آباد» کسانی هم بودند که نامه‌هایی بی‌نام و نشان نوشتند و دشنام دادند که چرا من روی دست علامه قزوینی بلند شده‌ام و تذکرة الاولیائی را که او تصحیح کرده است دوباره تصحیح کرده‌ام؟! و ندانسته بودند که قزوینی هرگز تذکرة الاولیاء را تصحیح نکرده و فقط مقدمه‌یی برای تذکرة تصحیح نیکلسن نوشته، و ناشری در تهران، حروف چینی پُر غلطی از همان نشر را به نام علامه قزوینی چاپ کرده است. به فرض که علامه هم چنین کاری کرده بود، آیا نشر پاکیزه‌تری از یک اثر در شرایطی مناسب‌تر گناه است؟ اینها همان متوّلّیان اند که پس از رفتن فروزانفرها، همایی‌ها، خانلری‌ها، زریاب‌ها و زرین‌کوب‌ها، حرمتی برای این ام‌امزاده باقی نگذاشته‌اند.

در این سی و پنج سال، من دستنویس‌های دیگری از تذکرة الاولیاء را دیدم و مکرر به این نتیجه رسیدم که پاکیزه‌ترین و معتبرترین نسخه‌های آن همان نسخه‌هایی است که در رساله دکتري ادبیات پایه کار من بوده، و خاصه دستنویس سال ۱۳۹۲ ه. که استاد مینوی فیلم آن را در کتابخانه پیرهدایی ترکیه گرفته، و نسخه ۷۰۱ ه. که آن را به عنایت استاد سید عبدالله انوار در کتابخانه ملی تهران یافتیم. در همین سالها یک گزیده تذکرة الاولیاء را هم برای مجموعه «سخن پارسی» کتابهای جیبی آماده کردم، که بیشتر برای خوانندگان جوان مناسب بود و پنج چاپ آن پاسخگوی دوستاران جوان ادب و عرفان بود.

مقدمه و تعلیقات و فهرستهایی هم که با این متن کامل تذکرة، در چاپ‌های گذشته همراه بوده، کمبودهایی داشته است، و می‌بایست بر آنها مطالب دیگری افزوده می‌شده. در این چاپ چهاردهم، به جای سه فصل مقدمه مبسوط چاپ‌های پیش، دو مقدمه جداگانه درباره عطار و درباره تذکرة الاولیاء، با توجه به تمام منابع و خاصه

آنچه بعد از آثار استاد فروزانفر تألیف شده، نوشته‌ام، که در مجموع از مقدمه مبسوط چاپ‌های پیش فشرده‌تر اما جامع‌تر است. در تعلیقات تازه هم توضیح بسیاری از مطالب را که در چاپ‌های پیش نبوده، افزوده‌ام. حروف چینی کتاب هم به دلیل امکاناتی که از نظر فنی در این سالها هست و در آن سالها نبوده، بهتر از چاپ‌های پیش است، و از دوستانم آقای اردشیر زوار ناشر که هزینه حروف چینی تازه را بر عهده گرفته، و تمام کارکنان شرکت قلم که بر کار حروف چینی و صفحه‌آرایی نظارت مستقیم و صمیمانه داشته‌اند سپاس دارم. با آرزوی توفیق و سلامت برای آنها و برای شما خوانندگان این نشر تازه تذکرة الاولیاء عطار.

خدا یار و نگه‌دارتان
تهران، نوروز ۱۳۸۳ ش.

عزیزانم

در این چاپ، مقدمه‌ها و تعلیقات و فهرست‌ها تجدید نظر، و مطالب تازه‌یی بر آنها افزوده شده است. چند اشتباه چاپی هم از نظر دور مانده بود که آنها را در صفحه «هشت» چاپ قبل آورده بودم. در این چاپ همه آن خطاها و چند مورد دیگر را که بعد متوجه آنها شدم، درست کرده‌ام و فکر می‌کنم که این چاپ عرضه مطلوب‌تری از تذکرة الاولیاء عطار را به دست شما می‌رساند.

شادکام باشید
محمد استعلامی - تهران، زمستان ۱۳۸۷ خورشیدی.

راهنمای بخش‌ها

عنوان‌ها	شماره صفحه
راهنمای بخش‌ها (همین صفحه).....	نه
راهنمای رمزها و نشانه‌ها.....	دوازده
مقدمه‌هایی بر تذکرة الاولیاء.....	پانزده تا چهل و یک
مقدمه اول: درباره عطار چه می‌دانیم؟.....	هفده
مقدمه دوم: درباره تذکرة الاولیاء.....	بیست و هفت
متن تذکرة الاولیاء.....	۱ تا ۱۱۹
۰ - دیباچه عطار.....	۳
۱ - امام جعفر صادق.....	۱۱
۲ - اویس قرنی.....	۱۷
۳ - حسن بصری.....	۲۶
۴ - مالک دینار.....	۴۲
۵ - محمد بن واسع.....	۴۹
۶ - حبیب عجمی.....	۵۱
۷ - ابو حازم مکی.....	۵۷
۸ - عتبه بن غلام.....	۵۹
۹ - رابعه عدویه.....	۶۱
۱۰ - فضیل عیاض.....	۷۶
۱۱ - ابراهیم ادهم.....	۸۷
۱۲ - بشر حافی.....	۱۱۰

۱۱۸	۱۳- ذوالنون مصری
۱۳۸	۱۴- بایزید بسطامی
۱۸۳	۱۵- عبدالله مبارک
۱۹۳	۱۶- سفیان ثوری
۲۰۱	۱۷- شقیق بلخی
۲۰۸	۱۸- ابوحنیفه
۲۱۵	۱۹- شافعی
۲۲۱	۲۰- احمد حنبل
۲۲۷	۲۱- داود طایی
۲۳۳	۲۲- حارث محاسبی
۲۳۸	۲۳- ابوسلیمان دارانی
۲۴۶	۲۴- ابن سماک
۲۴۸	۲۵- محمد بن اسلم
۲۵۱	۲۶- احمد حرب
۲۵۵	۲۷- حاتم اصم
۲۶۳	۲۸- سهل تستری
۲۸۱	۲۹- معروف کرخی
۲۸۷	۳۰- سری سقطی
۲۹۷	۳۱- فتح موصلی
۳۰۰	۳۲- احمد (بن ابی) الحواری
۳۰۳	۳۳- احمد خضرویه
۳۱۰	۳۴- ابوتراب نخشی
۳۱۵	۳۵- یحیی بن معاذ رازی
۳۲۹	۳۶- شاه کرمانی
۳۳۳	۳۷- یوسف بن الحسین
۳۴۰	۳۸- ابوحفص حداد

۳۵۰	۳۹- حمدون قصار
۳۵۴	۴۰- منصور عمار
۳۵۸	۴۱- احمد انطاکی
۳۶۱	۴۲- عبدالله خبیق
۳۶۳	۴۳- جنید بغدادی
۳۹۴	۴۴- عمرو بن عثمان مکی
۳۹۸	۴۵- ابوسعید خراز
۴۰۴	۴۶- ابوالحسین نوری
۴۱۴	۴۷- ابوعثمان حیری
۴۲۲	۴۸- ابومحمد رؤیم
۴۲۵	۴۹- ابن عطا
۴۳۳	۵۰- ابن جلاء
۴۳۵	۵۱- ابراهیم رقی
۴۳۷	۵۲- یوسف اسباط
۴۴۱	۵۳- ابویعقوب نهرجوری
۴۴۵	۵۴- سمنون محب
۴۴۹	۵۵- ابومحمد مرتعش
۴۵۲	۵۶- محمد بن فضل
۴۵۵	۵۷- ابوالحسن بوشنجی
۴۵۸	۵۸- محمد بن علی ترمذی
۴۶۷	۵۹- ابوبکر وراق
۴۷۲	۶۰- عبدالله منازل
۴۷۵	۶۱- علی سهل
۴۷۷	۶۲- خیر نساج
۴۸۰	۶۳- ابوالخیر اقطع
۴۸۲	۶۴- ابوحمزه خراسانی

- ۴۸۴ ۶۵- احمد مسروق
- ۴۸۶ ۶۶- ابو عبدالله ثروغیدی
- ۴۸۸ ۶۷- ابو عبدالله مغربی
- ۴۹۰ ۶۸- ابوعلی جوزجانی
- ۴۹۲ ۶۹- ابوبکر کتانی
- ۴۹۸ ۷۰- ابو عبدالله خفیف
- ۵۰۵ ۷۱- ابو محمد جریری
- ۵۰۹ ۷۲- حسین بن منصور حلاج

ملحقات تذکرة الاولیاء :

- ۵۲۱ تا ۷۱۳ ۷۳- ابراهیم خواص
- ۵۲۳ ۷۴- ممشاد دینوری
- ۵۲۳ ۷۵- ابوبکر شبلی
- ۵۲۶ ۷۶- ابونصر سراج
- ۵۵۸ ۷۷- ابوالعباس قصاب
- ۵۶۰ ۷۸- ابوعلی دقاق
- ۵۶۴ ۷۹- ابوالحسن خرقانی
- ۵۷۷ ۸۰- ابراهیم شیبانی
- ۶۲۵ ۸۱- ابوبکر صیدلانی
- ۶۲۸ ۸۲- ابو حمزه بغدادی
- ۶۳۰ ۸۳- ابو عمرو نجید
- ۶۳۴ ۸۴- ابوالحسن صایغ
- ۶۳۶ ۸۵- ابوبکر واسطی
- ۶۳۸ ۸۶- ابوعلی ثقفی
- ۶۵۲ ۸۷- جعفر خلدی
- ۶۵۴ ۸۸- ابوعلی رودباری
- ۶۵۷

۶۶۰	۸۹- ابوالحسن حسری
۶۶۳	۹۰- ابواسحاق کازرونی
۶۷۵	۹۱- ابوالعباس سیاری
۶۷۸	۹۲- ابوعثمان مغربی
۶۸۴	۹۳- ابوالقاسم نصرآبادی
۶۹۲	۹۴- ابوالعباس نهاوندی
۶۹۵	۹۵- ابوسعید ابوالخیر
۷۰۹	۹۶- ابوالفضل بن حسن
۷۱۲	۹۷- امام محمدباقر

تعلیقات متن تذکرة الاولیاء : ۷۱۵ تا ۸۳۹

تعلیقات بر ملحقات تذکرة الاولیاء : ۸۴۱ تا ۸۷۲

فهرست‌ها : ۸۷۳ تا ۹۱۴

۸۷۵	۱- تعریفات مشایخ
۸۸۸	۲- نام اشخاص
۸۹۸	۳- نام جایها
۹۰۲	۴- نام کتابها
۹۰۳	۵- آیه‌های قرآن
۹۰۸	۶- احادیث
۹۱۰	۷- سخنان مشایخ
۹۱۲	۸- اشعار عربی
۹۱۳	مأخذ مقدمه و تعلیقات